

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

- Z OBSAHU:
- KOMOROVSKÝ, J.: Pramene ľudových eschatologických legiend a povestí
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: Fantastické predstavy vo výtvarnom a slovesnom prejave na Slovensku
- KOVÁČ, M.: Ľudová kozmovízia v Bielych Karpatoch
- SZÖLLÖSOVÁ, D.: Etnicita ako významný faktor formovania národnostnej a sociálnej situácie Rožňavy (1918-1939)
- MAJ, M.: Ľudová zábava v obrade
- BENUŠKOVÁ, Z.: Religious affiliation and its manifestations in the system of cultural elements in Slovakia

Na obálke:

1. strana: *Hriešnik jazdiaci na žabe. Časť nástennej maľby Sedem Hriechov. Levoča, dóm 1390. K článku S. Kovačevičovej.*

Preklady: PhDr. Svatava Šimková

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.elis.sk>

HLAVNÝ REDAKTOR

Dušan Ratica

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Tatiana Krupová

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Ľubica Droppová, Božena Filová, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist, Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

K o m o r o v s k ý, Ján: Pramene ľudových eschatologických legiend a povestí.....	141
K o v a č e v i č o v á, Soňa: Fantastické predstavy vo výtvarnom a slovesnom prejave na Slovensku.....	159
K o v á č, Milan: Ľudová kozmovízia v Bielych Karpatoch.....	173
S z ō l l ō s o v á, Diana: Etnicita ako významný faktor formovania národnostnej a sociálnej situácie Rožňavy (1918-1939).....	182
M a j, Malgorzata: Ľudová zábava v obrade.....	205
B e ň u š k o v á, Zuzana: Religious affiliation and its manifestations in the system of cultural elements in Slovakia.....	211

DISKUSIA

Niekoľko poznámok k článku Mojmir Benžu „Etnická identita z pohľadu etnológie“ (Gabriela K i l i á n o v á).....	223
Reflexia o dekoratívnom prejave - tradícii a súčasnosti (Karol K a h o u n).....	226

MATERIÁL

C h u r ý, Slavko: Zápisnice z kanonických vizitácií katolíckych farností v Liptove r. 1825 ako prameň pre národopisný výskum.....	230
J á ě e r o v á, Margita: Obchôdzky neviest v dolnom Liptove.....	235

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOS

Prof. Dr.hab. Jerzy Andrzej Bartmiński jubileu (Zuzana P r o f a n t o v á).....	250
K jubileu PhDr. Viery Urbancovej, DrSc. (Peter S l a v k o v s k ý).....	254
Prof. PhDr. Ján Komorovský, CSc. 75-ročný (Tatiana P o d o l i n s k á).....	255
Klaus Beitzl sedemdesiatročný (Gabriela K i l i á n o v á).....	256
Pozdrav Eve Krekovičovej (Soňa B u r l a s o v á).....	259

Jubileum PhDr. Michala Kaľavského, CSc. (Peter S l a v k o v s k ý).....	265
Za Karolom Fojtikom (Milan L e š č á k).....	267
III. Konferencia európskych etnografických a sociálno-historických múzeí (Martin M e š š a).....	268
Výšivky v priestore (Marta B o t í k o v á)....	273
Výstava fotografií sakrálnych objektov (Marta B o t í k o v á).....	274
O vytváraní historického povedomia a knižke o dejinách jednej obce (Viera U r b a n c o v á).....	275
Pod'akovanie rodine L. Pavlovičovej-Bakovej....	283

RECENZIE-ANOTÁCIE

J. Tibenský: Poctivá obec budmerická (Peter S l a v k o v s k ý).....	284
I. Zuskinová: Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove (Juraj Z a j o n c).....	284
Kol. autorov: Brezová pod Bradlom (Monika V r z g u l o v á).....	290
J. Rychlík: Etnos a folklór (Ján B o t í k).....	291
A. I. Ionescu: Mitologia slavinor (Dagmar Maria A n o c a).....	291
Premeny Bratislavy (Katarína P o p e l k o v á).....	294
Židia v interakcii (Martina P a v l í k o v á)....	295
J. M. Dubovský: Peripetie slobody (Katarína P o p e l k o v á).....	296
Ethnic studies and the urbanized space in social anthropological reflection (Martina P a v l í k o v á).....	298
J. Keller: Naše cesta do prvoroh (Zuzana B e ň u š k o v á).....	300
Stereotypy a symboly (Monika V r z g u l o v á).....	301
M. Stanonik: Štíri matere - ena ljubezen (Hana H l ô š k o v á).....	302
Lokálna a regionálna kultúra po r. 1989 (Zuzana B e ň u š k o v á).....	304
P. Telúch: Amulety a talizmany, ochranné predmety človeka v kultúre Slovanov a iných národov (Dušan B e l k o).....	305
Newsletter MODERNE (Katarína P o p e l k o v á).....	308
Anotácie.....	310

CONTENTS

STUDIES

K o m o r o v s k ý, Ján: Sources of folk eschatologic legends and stories.....	141
K o v a č e v i č o v á, Soňa: Imaginary images in visual and literary arts in Slovakia.....	159
K o v á č, Milan: The folk cosmovision in the White Carpathian Mountains.....	173
S z ō l l ō s o v á, Diana : Ethnicity as an important factor in the process of forming the national and political situation at the town of Rožňava in the Czechoslovak Republic (1919-1939).....	182
M a j, Malgorzata: Popular entertainment in ceremonies.....	205
B e ň u š k o v á, Zuzana: Religious affiliation and its manifestations in the system of cultural elements in Slovakia.....	211

DISCUSSION

Some notes to the article of Mojmír Benža „Ethnical identity from the point of view of ethnology (Gabriela K i l i á n o v á).....	223
Reflection of decorative art - traditon and present time (Karol K a h o u n).....	226

MATERIALS

C h u r ý, Slavko: Canonic visitations of Catholic parishes in Liptov in 1825 as a source	
---	--

of ethnographic research.....	
J á g e r o v á, Margita: Walking of brides in lower Liptov.....	230
	235
NEWS-HORIZONS-GLOSSARY	
Jubilee of Prof. Dr.hab. Jerzy Andrzej Bartmiński (Zuzana P r o f a n t o v á).....	
Jubilee PhDr. Viera Urbancová, DrSc. (Peter S l a v k o v s k ý).....	250
Prof. PhDr. Ján Komorovský, CSc. as 75- years old (Tatiana P o d o l i n s k á).....	254
Klaus Beitzl as 70-years old (Gabriela K i l i á n o v á).....	255
Greetings to Eva Krekovičová (Soňa B u r l a s o v á).....	256
Jubilee of PhDr. Michal Kaľavský, CSc. (Peter S l a v k o v s k ý).....	265
An obituary for Karol Fojtík (Milan L e š č á k).....	267
III. Conference of European Ethnographic and Social-Historical Museums (Martin M e š š a).....	268
Embroideries in the space (Marta B o t í k o v á)....	273
Exhibition of sacral objects (Marta B o t í k o v á)	274
On the process of creation of historical consciousness and the book of the history of one village (Viera U r b a n c o v á).....	275
Thanks to the family of L. Pavlovičová-Baková....	283
BOOK REVIEWS-ANOTATIONS.....	284

FANTASTICKÉ PREDSTAVY VO VÝTVARNOM A SLOVESNOM PREJAVE NA SLOVENSKU

Príčiny, rozdielnosti a podobnosti ich stvárnenia

SOŇA KOVAČEVIČOVÁ

PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 81364 Bratislava, Slovakia

The contribution deals with the problem of mutual attitudes of imaginary images in individual kinds of visual and verbal expressions, with the differences in their choice, frequency of occurrence and execution. The author finds the most striking evidence in the various concepts of good and evil as represented in the images of heaven, saints, hell and most various hierarchies of demons and devils. She concludes that these differences did not result only from the possibilities provided with verbal and visual executions but also from religious Christian images and the ideology based on them.

Kľúčové slová: fantastické predstavy, výtvarné umenie, literatúra
Key words: imaginary images, visual art, literature

Motívmi vo výtvarnom umení sa zaoberám po desaťročia. Problematika vzťahov medzi fantastickými predstavami vo výtvarnom umení a slovesnom prejave vyvstala pri porovnaní mapy *Fantastické predstavy v poverovom rozprávaní* Etnografického atlasu Slovenska s výsledkami bádania A. Chlupovej.¹ Ukázalo sa, že regióny s bohatosťou rozprávania o fantastických predstavách sa napodiv zhodujú s regiónmi bohatými na výšivkový prejav (Chlupová ich vymedzuje 23). Problematiku poznal aj A. Václavík a poukázal na vzťahy uverejňovaním pesničiek a obradov určitého obsahu za patričnou kapitolou pojednávajúcou o výšivkách.² V priebehu 90. rokov, vyprovokovaná rôznymi podujatiami i vlastným záujmom, som sa snažila problematiku skúmať z rôznych hľadísk.³ Predložený príspevok si kladie za úlohu vystopovať príčiny rozdielnosti a podobnosti v stvárnení a poňatí fantastických predstáv v slovesnom a výtvarnom prejave na Slovensku a poukázať na obdobia a cesty, ktorými sa ich časť dostala na naše územie.⁴

Domácia i zahraničná odborná literatúra, týkajúca sa sledovanej problematiky v rozprávkach, baladách, porekadiach, výtvarnom prejave, ako aj naše pozorovanie, poukazuje, že príchod nových a zánik starých fantastických predstáv v živote cirkví, šľachty, miest i ľudových vrstiev má spoločný základ a súvisí s celkovým hospodárskym, spoločenským a kultúrnym vývinom, pričom na utváranie obrazového myslenia v slovnom i výtvarnom prejave dôležitú, často nedocenenú úlohu, hralo cirkevné učenie a celková intelektuálna vyspelosť.

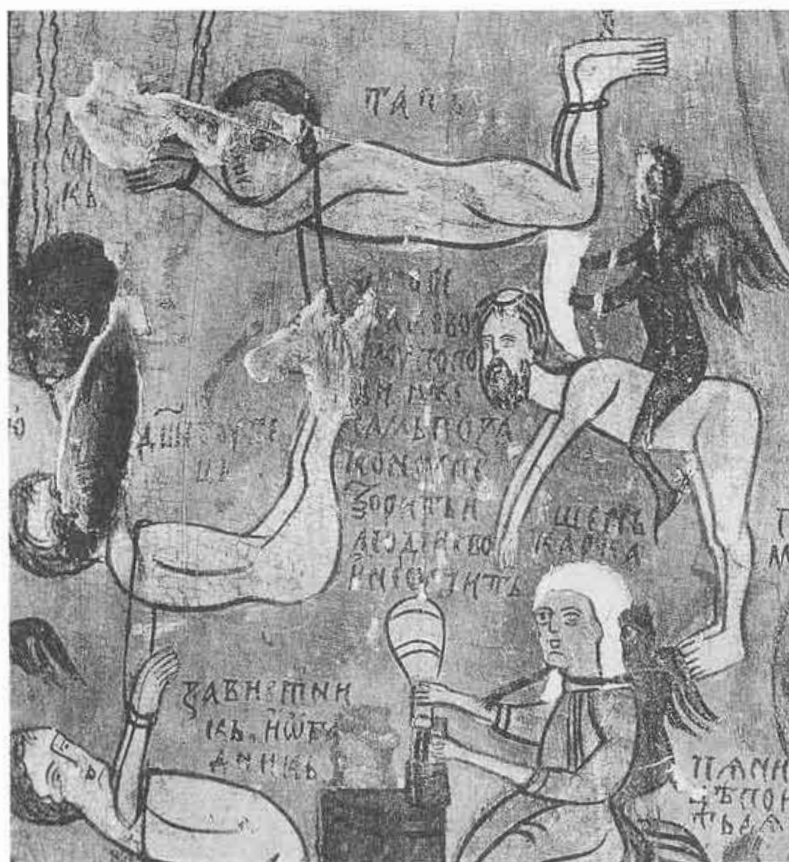
Za prelomové obdobie, keď sa u nás datuje najväčší prienik fantastických predstáv v slovesnom i výtvarnom prejave, považujú naši i zahraniční odborníci 16.-17. storočie. Obľuba a rozšírenie súvisia s viacerými okolnosťami, ktoré sú navzájom prepojené a podmieňujú sa. V prvom rade to bola v tom čase otvorenosť Uhorska, a tým aj Slovenska pre prijímanie nových prúdov spojených s humanizmom, renesanciou a reformáciou. Prejavilo sa to vo viacerých rovinách. Medzi dôležité stimuly patrili rozsiahly obchod, ktorého základ tvoril vývoz farebných kovov, vyvázaných zo stredoslovenských baní. Peniaze a styky s cudzinou i príchod nových názorov o človeku a bývaní spôsobili, že medzi šľachtou i meštianstvom rástla túžba po luxuse a vzdelaní. Zakladali sa šľachtické a mestské školy, v ktorých sa vyučovalo v štyroch jazykoch. V každom väčšom meste pôsobili tlačiarne, v ktorých knihy rôzneho druhu vychádzali v ôsmich rečiach. Obyvateľstvo v prijímaní inovácií nebolo jednotné. Katolícka šľachta a mestá boli orientované na Taliansko, luteráni, ktorých bolo do 80 %, na Nemecko (Podunajsko, Sasko, Sliezske). Táto rozdielnosť a styky s tým spojené sa odrazili v importe kníh, vzorníkov a textílií, plných fantastických predstáv stvárných literárne i výtvarne. Po porážke Uhrov Turkami pri Moháči (1524) sa prehĺbili styky s blízkym Orientom. To malo za následok import výšiviek a tkanín s motívami nielen rastlinnými, ale i fantastickými bytostami. V tejto dobe prostredníctvom tureckých výšiviek i importu tkanín cez Benátky sa objavili kompozície s tulipánom symbolizujúcim trojjednosť a granátovým jablkom - znakom plodnosti. Pre prijímanie tkanín, výšiviek a ornamentiky, ktorú donášali Turci, boli protestanti otvorenejší ako katolícka cirkev, ktorá tieto importy spájala s ideológiou mohamedánstva, proti ktorému bojovala.

Patrí medzi paradoxy vývinu, že v súvislosti s vierou v nadprirodzenú silu bosoriek a černokňazníkov, vlkodlakov a vôbec ľudí, o ktorých sa verilo, že majú moc meniť sa na zvieratá, katolícka i protestantská cirkev mala to isté odmietavé stanovisko. Dokladá to nielen obsah kalendárov, ale najmä zachované protokoly o procesoch vedených proti osobám obvinených z bosoráctva. Odborníci udávajú, že v Uhorsku v porovnaní so západnou Európou tresty za bosoráctvo boli miernejšie, aj upálenie bolo menej.⁶ Toto konštatovanie do určitej miery vysvetľuje aj pretrvávajúce viery v čertov, bosorky a vlkodlakov v jednotlivých regiónoch Slovenska. Zmeny svetskej i cirkevnej moci nastali až v 2. pol. 18. storočia v súvislosti s rastom racionálnej školskej výchovy a tereziánskym zákazom procesov proti bosorkám a tortúram.⁷

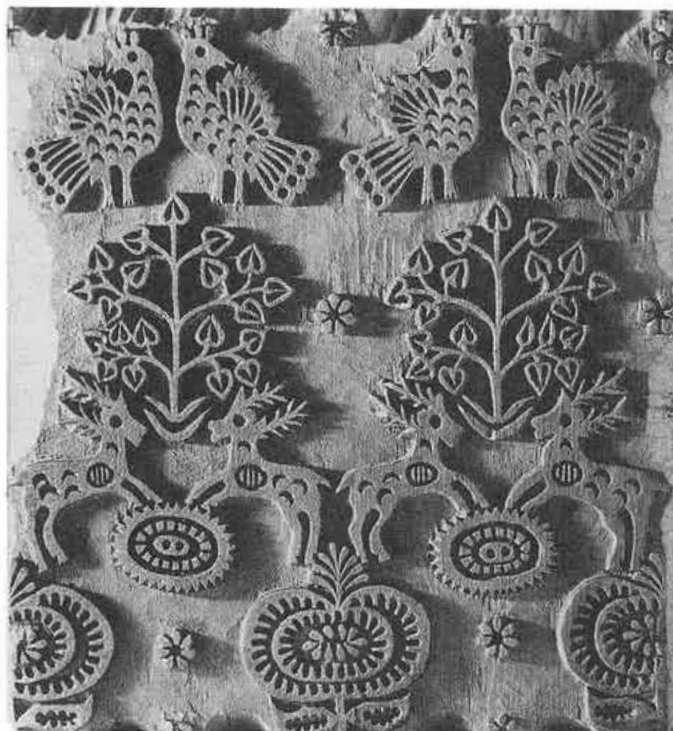
V 16. a 17. storočí importované talianske a nemecké vzorníky sprostredkovali panským, mestským a kláštorným vyšivačským dielňam fantastické predstavy stvárné v duchu renesancie a baroka.⁸ Dnes ťažko povedať, či rozšírenie slnečných koní, drakov, pelikánov, súviselo s poverovými predstavami zachovanými v ústnej slovesnosti ešte zač. 20. storočia, alebo so snahou o novosť motívov a šikovnosťou vyšivačiek prekonať zložitosť predlohy. V ústnej slovesnosti, podobne ako vo vzorníkoch tej doby, existujú i

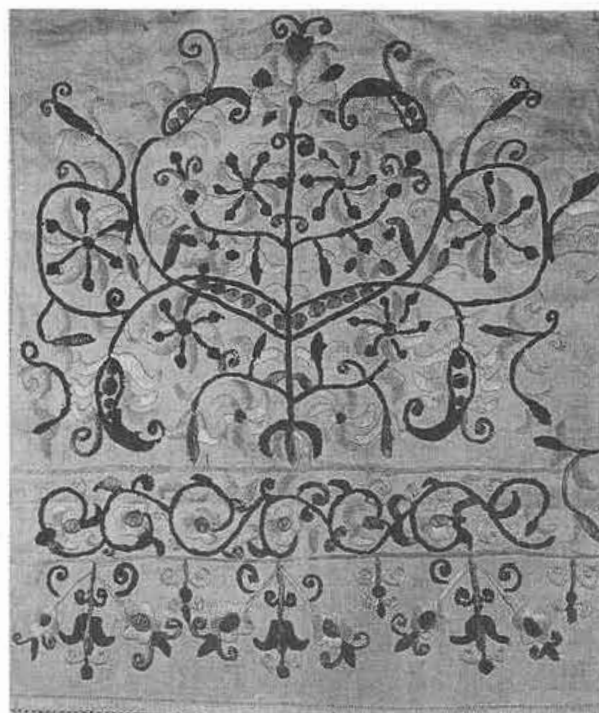
Obr. 1 Hriešnici jazdiaci na svini a žabe. Časť nástennej maľby Sedem hriechov. Levoča, dóm 1390
- Foto ŠUPS *

Obr. 2 Čerti a hriešnici v pekle (hriechy sú pomenované v rusínskej hovorovej reči). Detail závesnej ikony Peklo, 16. storočie. Lukov-Venecia. - Foto S. Kovačevičová

Obr. 3 Strom života, jelene, pávy a granátové jablká. Drevená modrotlačiariska forma, 19. storočie. Dielňa v Starej Ľubovni - Foto A. Paul

Obr. 4 Strom života so slnečnými ružicami, rozvilinou a tulipánmi. Zakončenie rúbky, Okolie Prievide, 18. - začiatok 19. storočia - Foto J. Štěpánek

motívy jeleňa s hviezdou na čele, personifikovaná podoba slnka, mesiaca, hviezd, zázračného prútika, stromu života, hada ochrancu, vtáka- symbolu života a smrti.⁹ Väčšina týchto motívov v rôznom stvárnení existuje nielen na našom území, ale aj vo väčšej časti Európy.

Symbody slnka ako zdroja života, v podobe sústredených kruhov, slnečných a veterných ružíc, svastiky, ak nechceme ísť hlbšie do histórie, v Karpatskej kotline dokladajú archeologické nálezy od 7. storočia na dnách nádob, na šperkoch, vtákov a ovečky ako obetiny.¹⁰ V rôznych tvarových variantoch nachádzame tieto motívy aj v románskej a gotickej architektúre. Napr. slnečná ružica symbolizuje život a postupne ju nahrádzujú: baránok Boží, kytice alebo hlava Krista. V tomto období sa objavujú na práporníkoch aj hlavy démonov a zápas s divými zvieratami, symbody víťazstva cirkvi.¹¹ V ornamentike, najmä ľudovej, slnečná ružica ako ústredný motív ostala po ďalšie storočia. A zase motív jeleňa, grifa, havrana nachádzame nielen vo veľkomoravských šperkoch, ale aj v stredovekej heraldike, keď jednotlivé rody spájali svoj pôvod alebo činy predkov s rôznymi "tabuizovanými" rodovými zvieratami (napr. Esterházyovcov s grifom, Szarvasovcov s jeleňom, Mateja Korvína s havranom). Symbolizujúci význam mnohých fantastických predstáv sa rozšíril v grafike za renesancie, keď sa odvážne a útočné myšlienky skrývali za slovnú i grafickú symboliku.¹²

Podoby fantastických zvierat sa dostali do nášho repertoáru aj v súvislosti s habánskou keramikou, ktorá sa opierala aj o renesančné vzory mesta Faenza. V ľudovej kultúre západného Slovenska existujú od konca 18., a najmä v 19. storočí, keď sa habánske dielne obrátili k vidieckemu konzumentovi a levami, orlami, jeleňmi pomal'ovávali obradové a cechové misy a džbány.¹³

V 16. a 17. storočí prostredníctvom domácich tlačiarň a obchodom s knihami sa do miest a šľachtických dvorov dostali romány so starobyľou západoeurópskou tematikou, ako aj bájky. Fantastické predstavy v nich existovali popri fabulačnom deji. V 18. storočí najmä zásluhou skalickej a bratislavskej tlačiarne sa takéto tlače ako grajciarová literatúra dostali aj na vidiek. Ilustrované boli často renesančnými drevorezmi norimberskej proveniencie.

Samostatnú problematiku vzťahov fantastických bytostí stvárných vo výtvarnom a slovesnom prejave tvoria sakrálna maľba a plastiky. Analýza nástenných malieb zo 14.-15. storočia, tabuľových z 15.-16. storočia a východoslovenských gréckokatolíckych ikon zo 17.-18. storočia prispieva k poznaniu rozdielnosti medzi slovesným a výtvarným stvárním dobra a zla, napr. vo výjave sedem hriechov človeka jazda ženy na svini znázorňuje hriešnosť a chlípnosť žien (Levoča). Hriešnosť človeka a odplatu v očistci možno vyčítať z výjavov posledného súdu, na ktorých čerti, satan a diabol trápia hriešnikov na rozdiel od blahosklonnosti Božieho starca prijímajúceho spravodlivých veriacich (východoslovenské ikony, tabuľa zo Zábrežia). Drakov, jašterov a hadov premáhajú svätice a svätci.¹⁴ Hlbší historický výskum poukazuje na skutočnosť, že symbolika zla a dobra v podobe fantastických predstáv korení nielen v judaizme, ale hlbšie, až v Babylone.¹⁵

Ako sme už spomenuli, racionalizmus osvietenstva sa snažil v školách, kalendároch a ľudovýchovných príručkách bojovať proti poverám a fantastickým predstavám. Strohá architektúra, zariadenie bytov, forma odevu, látok - najmä za Jozefa II. - v protestantských mestách a regiónoch dávali prednosť jednoduchosti a účelovosti pred okázalosťou a dekorativizmom. Z tkanín zmizli vzory s fantastickými zvieratami a nahradilo ich jednofarebné súkno, ľahké batisty a kvetinové kartóny či modrotlač. Tieto tendencie pretrvávali aj v 19. storočí. Zmeny nastali až v 2. polovici 19. storočia v súvislosti so strojovou

výrobou a ochranou pred dôsledkami s ňou súvisiacej nivelizácie. Prejavilo sa to nasledovne: pre strojovú, najmä textilnú výrobu, liatinové a keramické výrobky sa dodávali dekoratívne poňaté vzory, ktoré podľa historických predlôh tvorili, podobne ako inde vo svete, návrhári, u nás budapeštianski a viedenski. Títo boli aj autormi vzorníkov s nanovo poňatými nadprirodzenými predstavami: napr. grifmi, démonmi, vtákom ohnivákom, pelikánom, drakom a pod. Takéto grafické pomôcky sa distribuovali aj do škôl, kde sa podľa nich vyučovalo ornamentálne kreslenie (vzorníky prichádzali na meštianky, gymnáziá, umeleckopriemyselné a vysoké školy).

Proti poverám a ich fantastickým predstavám bojovali osvietenci i cirkev pomocou ľudovýchovných príručiek. Náučná literatúra tej doby i nový literárny žáner - cestopis - vytlačali obľubu starej spisby, plnej ctihodných rytierov a ich boja so zlými mocnosťami. Tlače nového obsahu sa dostali nielen do šľachtických a patricijských knižníc, ale i do knižníc vedeckých spoločností (Gemer, Bratislava, Kežmarok, Levoča).

Národnoobrodenecké hnutie a pomešťovanie vidieka viedli učiteľov, farárov a vôbec inteligenciu u nás, ako aj inde vo svete, k zbieraniu a zapisovaniu ústnej slovesnosti a sústreďovaniu výtvarného ľudového umenia v súkromných i verejných zbierkach. Avšak v duchu doby existovala určitá selekcia. V ústnej slovesnosti v presvedčení, že ide o doklady dávnej minulosti, sa uprednostňovali archaizmy a prejavy, ktoré zvyrazňovali krásu a jedinečnosť ducha národa. V tomto duchu sa často aj upravovali texty určené na publikovanie.¹⁶ Spoločnosti, ktoré propagovali a distribuovali výšivky (Izabella, Lipa, Skalický spolok a neskôr i Detva) sa riadili výberom a skladbou motívov podľa objednávateľa a svojho zamerania. Tie, ktoré pôsobili pre slovenské publikum, dávali prednosť technickým geometrizujúcim vzorom, ktoré považovali za autochtónnejšie ako bohatá ornamentálna výzdoba. Túto uprednostňoval spolok Izabella, ktorý dodával výšivky na cisársky dvor a pre uhorskú šľachtu. Preto do kompozícií vkladali fantastické heraldické podoby spojené so znakovosťou cisárskeho dvora (napr. dvojhlavá orlica). Na západnom Slovensku sa tento motív dostal aj do ľudovej výšivky. Do súkromných a verejných zbierok sa dostávali najmä bohato zdobené kútnice, obliečky, zástery, čepce, oplecká, ktoré na domácich a zahraničných výstavách reprezentovali ornamentálnu bohatosť. Medzi nimi sa uplatňoval aj dekor v podobe fantastických predstáv: drakov, holubic, jeleňov a pod.¹⁷ Žiaľ, mnohí milovníci ľudového umeleckého prejavu aj neskôr podľa dekoratívnych, estetizujúcich a archaizujúcich zberateľských tendencií posudzovali charakter ľudového prejavu na Slovensku.¹⁸

Podobné tendencie sa opakovali aj v 2. pol. 20. storočia v krúžkoch ľudovej tvorivosti, kde však do repertoáru rozprávania a vyšívania či tkania pribúdali nové prvky. To so sebou prinieslo ústup fantastických predstáv a ich náhradu ornamentálnym racionálnym klišé, ktoré propagovala aj školská výchova. Rozprávači vystupujúci v masovokomunikačných prostriedkoch pred fantastickými rozprávkami dávali prednosť rozprávaniu zo života a anekdotám. O záchranu špecifika tradičného prejavu sa starali rôzne inštitúcie, ktoré postupovali na základe vedeckých poznatkov.¹⁹

Rozdielnosť a podobnosť fantastických predstáv v slovesnom a výtvarnom prejave

Napriek tisícročnej koexistencii fantastických predstáv v jednotlivých druhoch výtvarného prejavu so slovesným, existujú vo výbere, frekvencii a stvárnení rozdiely. Očividným

Obr. 5 Dvojhlavá orlica na zlatom vyšívanom čepci. Vajnory, koniec 19., začiatok 20. storočia
 Obr. 6 Dvojhlavý orol z operadla stoličky. Banská Bystrica, 18. storočie - Foto A. Paul

Obr. 7 Svastika na vyšívanom golieri starca. Začiatok 20. storočia, Vážec - Foto K. Plicka
 Obr. 8 Naberačka na vodu s motívom svastiky. Čičmany, začiatok 20. storočia. - Foto P. Likavčan

Obr. 9 Studnica vody živej. Drevorez z kalendára, 16. storočie, Prostějov, Skalica

Obr. 10 Kamenný reliéfny polychrómovaný náhrobník so znakmi života. Veľký Lom, 1896 - Foto S. Kovačevičová

príkladom rozdielov estetického stvárnenia v slovesnom a výtvarnom prejave je pochopenie dobra a zla v podobe pekla a neba. Pôvodne sa príspevok mal zaoberať len touto problematikou. Prečo sa tak nestalo, objasní nasledovný rozbor. Rozdielnosť nespočíva len v možnostiach, ktoré poskytuje slovné vyjadrenie a výtvarné stvárnenie, ale i v náboženských kresťanských predstavách a s tým spojenou ideológiou. Kresťanstvo najmä v 14. a 15. storočí u nás umožňovalo dobro a zlo výtvarníkom stvárniť v rozsiahlych cykloch, ktoré pokrývali časti stien kostolov.²⁰ Zlo znázorňovali hriechy človeka a odplata za ne bol očistec a peklo s mukami spôsobovanými čertmi a diablami, ktorým kraloval satan. Dobro znázorňovali svätci a spravodliví veriaci, ktorých do lona prijímal všemohúci, vševedúci, vševidiaci láskavý stavec - Boh, spolu so svojím Synom a Duchom svätým. Protestanti dali maľby zatrieť vápnom, ale vo svojich knihách takéto výjavy tolerovali.²¹ Na mladších gotických tabuľových maľbách dobro symbolizovali láskaví svätci, často so smútkom alebo úsmevom prekonávajúci nástrahy čertov a mučenie vládnucich. Ich vznešenosť podčiarkovala zlatá maľovaná drapéria alebo prostredie, v ktorom žili.²² Zlo

a pokušenie symbolizovali aj ukrutní draci, jaštery, ktorých premáhali ušľachtilí rytieri (napr. sv. Juraj). Negramotní veriaci protikladnosť dobra a zla a odplaty za hriechy v takomto obrazovom stvárnení mohli pochopiť aj bez kňazovho komentára. Na rozdiel od toho v rozprávkach jadro dobra i zla tvoria lyrizujúce alebo mravoučné príhody, pospájané skutkami hlavného hrdinu.

Poetické rozprávanie o kráse slnečného svetla, strieborného svitu mesiaca a jagotu hviezd v maľbe a grafike umelci redukovali do znakov v podobe sústredených kružníc, slnečnej rozety, svastiky. Všeobecnosť a moc týchto znakov bola taká silná, že ich stvárnenie prešlo i do cirkevného umenia. Napríklad nachádzame ho na románskych svorníkoch, príporníkoch, na gotických maľbách, kde symbolizujú život.²³ Nemožno určiť čas, či a kedy tieto symboly stratili svoj obsah. Či v ľudovej ornamentike 19. storočia na náhrobníkoch, maľbách, výšivkách boli len dekoratívnym motívom, alebo si zachovali aj svoj starý obsah, ako to tvrdí časť starších odborníkov.²⁴

A napokon zázračný prútik, ktorý v rozprávkach prinavracal život, vo výtvarnom prejave dostal podobu bohatých rozvilín, spájajúcich jednotlivé motívy. Podobne aj strom, pod ktorým odpočívali Adam a Eva i rozprávkové krásavice, sa vo výtvarnom prejave stal oblúbeným motívom. V renesancii a baroku obdržal svoje bohaté stvárnenie, ktoré poznáme v rôznych variantoch v ľudových maľbách, výšivkách. Jablko - symbol Evinho pokušenia - a granátové jablko sa v renesancii stali oblúbenými ústrednými motívmi malieb a výšiviek. Zázračné rozprávkové vtáky, brázdiače povetria - zvestujúce život či smrť, vo výtvarnom prejave ustrnuli. Súradené do pásových výšivkových kompozícií.²⁵ A naopak, v ústnej slovesnosti, najmä v poverovom rozprávaní široko pertraktovaný motív vlkodlaka vo výtvarnom prejave okrem jedného kalendárového vyobrazenia nenachádzame.²⁶

Rozdiely v estetickom stvárnení

Porovnanie estetickej hodnoty najmä rozprávok a balád s výtvarným prejavom na prvý pohľad poukazuje na rozdiely. Nesúvisia len s umeleckým nadaním tvorivého či reprodukčného umelca, spoločenským určením, dobou vzniku, ale aj s rozdielmi a možnosťami tvárnych prostriedkov, akými sú na jednej strane slová, vety, ich rytmus, na druhej strane materiál, technika a farba, ktoré u poslucháča alebo diváka môžu vyvolať patričný estetický vnem.

Slovo s možnosťami básnického prirovnania metafory, onomatopoeje a pod. umožňuje rozlet lyrizujúceho či epizujúceho rozprávania a podčiarkuje jednanie hrdinov, stretávajúcich sa s nadprirodzenými bytosťami.²⁷ Pričom poetizácia príbehu je ponechaná na rozprávačovi a voľba sa riadi poslucháčstvom (či sú to deti, dospelí, drevorubači v kolibe, či ženy a dievčatá na priadkach).²⁸

Je zaujímavou skutočnosťou, že často vynikajúcimi rozprávačmi fantastických rozprávok boli práve bačovia a pastieri, ako aj drevorubači.

Na rozdiel od toho tvorcovia jednotlivých artefaktov boli a sú v stvárnení obmedzovaní vo svojom umeleckom rozmachu nielen nadaním, materiálom, technikou, ale najmä určením predmetu. Netreba zdôrazňovať, že stvárnenie celku a výber fantastických predstáv boli určované tým, či išlo o náhrobník, svadobný koláč, odevný či bytový textil všedného dňa či obradov, úžitkových nádob alebo nádob na reprezentáciu. Viera v posmrtný život, ako aj zákazy stvárňovať na náhrobníkoch ľudskú podobu, určili dekor náhrobníkov a smrtných plachiet. Uprednostňovali sa vtáci, slnečné kolesá, vetvičky, pletence, ku ktorým v 20. storočí pribudla hostia, kalich, smutná vrba.²⁹ Na rozdiel od toho svadobné

koláče v Honte a Novohrade ozdobovali symbolmi života: hadmi, žabami, kvetmi.³⁰

Reprezentantom fantastických predstáv je pastierske umenie, najmä uchá črpákov, palice (kone, hady), soľničky, britevníky (slnečné kolesá), svietniky (kone) a pod. Dnes však ťažko určiť, či rezbárom v 19. storočí išlo o apotropajné znaky, či o dekor, ktorý bol známy aj v severskom a alpskom umení.³¹

Harmónia prejavu v slove a výtvarnom poňatí existuje dodnes v jarnom zvykosloví. Stvárnenie Moreny a Dedka ako symbolov odchádzajúcej smrti - zimy a prichádzajúcej jari v podobe letečka. Personifikovanie smrti do podoby starej ženy a starého chlapa a prichádzajúcej jari do podoby zelenej vetvičky s výfučkami a stuhami, sú adekvátne archaizujúcim veršom a nápevom, ktorými dievčatá a mládenci spievajú počas vynášania figurín po dedine. Podobnú harmóniu R. Bednárík poznal aj medzi tvarom, dekorom a farbou kamenných hontianskych náhrobníkov a ich textovou časťou.³²

Napriek konštatovaniu, že slovesný prejav čo do estetického stvárnenia prevyšuje výtvarný, predsa existuje jeden motív, ktorého maliarske stvárnenie je pôsobivejšie ako slovné vyrozprávanie príbehu. Ide o kompozíciu už spomínaného pekla, emotívne stvárneného na tabuľovej maľbe zo Zábřeže na Orave (15. storočie) a naratívne výjavy pekelných múk na závesných ikonách gréckokatolíckych východoslovenských cerkví (17.-18. storočie). Peklo na tabuľovej maľbe zo Zábřeže naháňalo oravským veriacim hrôzu spodobením pekelných mocností rôznych kategórií (čertov, diablov, satana), ktorých požiera démon pekla - levitán. Hrôzu diváka nemohlo vyvážiť ani nebeské stvárnenie stropu v podobe lyrizujúcich rozvilín plných nádeje zelene a kvetov. Láskevjšie sú predstavy pekla a očistca na východoslovenských závesných ikonách. Na nich pravdepodobne ambulantní maliari stvárňovali čertov a čertíkov ako malé, hlúpe alebo prefikvané bytosti, ktoré chytajú hriešnikov. Pre pochopenie hriechov a odplaty sú tieto označené i nápismi v rusínskom dialekte. Tak napríklad je to krčmárka, ktorá klame pri meraní pálenky, sused, ktorý odoráva z cudzieho poľa, smilniace hriešnice, falošní hráči kariet a pod. Výjavy hriechov a čertíci chytajúci hriešnikov sú namalované na imaginárnom neutrálnom pozadí, ktoré umocňuje naivnosť stvárnenia nadprirodzených bytostí a nemohúcnosť pykajúcich hriešnikov.³³ Dovoľujeme si vysloviť mienku, že maliari nepracovali len podľa predlohy, ale že poznali aj poverové myslenie veriacich, ktorým ikony boli určené. Na druhej strane viacrozmerné líčenie prírodného prostredia v rozprávkach, bájkach a piesňach neprekonal výtvarný prejav disponujúci len plochou a farbou.

V priebehu 20. storočia, najmä jeho druhej polovice, sa estetika poňatia fantastických predstáv v slovesnom i výtvarnom umení uvoľňuje a postupne nahrádza motívmi novšími. Tak napríklad v rozprávaní hrôzu vyplývajúcu zo stretnutí človeka s fantastickými bytosťami nahrádza rozprávanie zo života, ktoré najmä vo veľkomestách nadobúda podobu primitívnych detektíviek, v ktorých polícia naháňa vraždiacich. Kosová takúto úlohu prikladá aj vplyvu filmov na ľudové rozprávanie.³⁴ Vo výtvarnom prejave, najmä v kalendároch, fantastické predstavy používané v hlavičkách kalendárov sa zjednodušujú a menia na znaky. Vo výšivke a maľbe ich nahrádzajú nové motívy stvárňované v duchu súčasnej tvarovej a farebnej estetiky.³⁵ Školská výuka už koncom storočia pôsobila na ústup týchto postáv z vedomia ľudí. Situáciu možno sledovať v poznámkach rozprávačov, ktorí nezabúdajú poznamenať, že ide o pletky, v ktoré verili starí ľudia.³⁶

*

Exkurzia do slovesného i výtvarného prejavu nás privádza k mienke, že v každom dobrom umení je potrebná fantázia, ale aj možnosť a snaha spájať fantastičnosť okrem

iného i so znakovosťou určitých bytostí v súvislosti s patričnými, viac-menej skrytými myšlienkami. Napr. M. Bosch v 15. storočí nechcel stvárniť len hrôzy pekla ako odplatu za hriechnosť života a náboženskú nevieru. Osobným únikom z doby pretvárok a zákazov mu bol snový svet fantázie a symbolov. V 20. storočí sa tak stalo dva razy. Prvým protestom proti jednostrannému racionalizmu, realizmu a hrôzam vojny bola tvorba surrealistov (M. Ernst, M. Chagall, P. Picasso, S. Dali). Druhý raz sa tak stalo v súvislosti s hrozbou odcudzenia, v dôsledku tlaku socializmu a morálky rastúcej spotrebnej spoločnosti ako i nadvlády jednostranného rozumkárstva v 2. polovici 20. storočia. U nás reprezentantom tohoto snaženia bol aj A. Brunovský.³⁷

Sumarizujúc výsledky príspevkov, v ktorých som sa po desaťročie zaoberala problematikou motívov a vývojovými medzníkmi Slovenska, záverom uvádzam dosiaľ len okrajovo pertraktované otázky. Patrí medzi ne napríklad: dôsledok historických uzlových situácií na vkus a etiku života širokých vrstiev. Ďalej, prečo a kedy takto vytvorené normy zanikli, prežili, alebo v súvislosti s historickou pamäťou ožili. K tejto problematike boli publikované doklady týkajúce sa inovácií patričnej doby v odeve, architektúre a vôbec tvorby, t.j. sú známe vonkajšie dôsledky. Obchádzali sa príčiny, koreniace vo vedomí človeka a spoločnosti. A ďalej, vyše desaťročie patrili medzi profilujúce úlohy Ústavu etnológie SAV výskum súčasnosti. Ale aj tu, až na výnimky, sa viac opisoval stav, než aby sa analyzovali dôsledky urbanizácie vidieka v estetike a etike tvorby. Letné prieskumy poukazujú na to, že v priebehu 150 rokov tento vývin postupoval často až v protirečivých viacerých etapách. A konečne otvorenou ostáva aj otázka, kedy a prečo sa v priebehu tisícročia profesionálne umenie inšpirovalo umením ľudovým (dnes napr. uličným). A naopak, kedy a prečo neprofesionálne umenie nadväzovalo na estetiku profesionálneho a prečo dochádzalo k časovému posunu.

Otázok je teda dost' nielen pre individuálne sledovanie, ale aj pre postavenie ďalšieho, možno interdisciplinárneho grantu, sledujúceho otázky vývinu a špecifika umeleckého prejavu na Slovensku v priebehu tisícročia.

POZNÁMKY

* Všetky reprodukcie sú z archívu S. Kovačevičovej.

- 1 Etnografický atlas Slovenska. Bratislava 1990, kapitola XIV, mapy 9-11. - CHLUPOVÁ, A.: Slovenská ľudová výšivka. Bratislava 1985.
- 2 VÁCLAVÍK, A. - OREL, J.: L'art populaire du textile. Praha 1956; VÁCLAVÍK, A.: Výroční obyčaje a lidové umění. Praha 1959.
- 3 Štúdie vyprovokoval najmä grantový projekt: Ľudový dekoratívny prejav na Slovensku (Kultúrno-historické retrospektívy. Stredoeurópske súvislosti). Osnovali ho v rámci Ústavu etnológie SAV r. 1996 O. Danglová a J. Zajonc; KOVAČEVIČOVÁ, S.: Bild als historischer Beleg der Kontinuität der Volkskultur der Slowakei. In: Bild-Kunde, Volkskunde. Miskolc 1990, s. 113-120; Od symbolu k ornamentu a štýlu. In: Rovnomenný zborník. Nitra 1994, s. 37-48; Vzťahy medzi fantastickými predstavami stváranými vo výtvarnom umení a vo folklóre. Slov. Národop. 1997, s. 255-268; Historické korene niektorých javov ľudovej kultúry. Slov. Národop. 1997, s. 26-44; Dekoratívny prejav a jeho spoločensko-kultúrny kontext (vybrané príklady). In: Etnologické štúdie 1998, s. 9-20; Historický význam dialektologického názvoslovie Etnografického atlasu Slovenska. Slov. Národop. 1998, s. 430-436.
- 4 Na problematiku historických koreňov jednotlivých druhov v ústnej slovesnosti poukázali nasle-

- dovné práce, ktoré som mala k dispozícii: HORÁK, J.: Slovenské ľudové balady. Bratislava 1956, s. 11-86; MELICHERČÍK, A.: Adolf Peter Záturecký a slovenské príslovia. In: A. P. Záturecký: Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia. Bratislava 1974, s. 17-40; ELSCHKE, O.: Tanec a hudba. In: Slovensko 3. Ľud II. Bratislava 1975, s. 1089-1116; HORVÁTHOVÁ, E.: Zvykoslovie a povere. In: Slovensko 3. Ľud II. Bratislava 1975, s. 985-1030; RYBARIČ, R.: Hudba. In: Slovensko 4 - Kultúra I. Bratislava, 1979, s. 515-589; GAŠPARÍKOVÁ, V.: Porovnávacie komentáre k jednotlivým rozprávkovým textom. In: Slovenské ľudové rozprávky I. Bratislava 1993, s. 622-743; DANGLOVÁ, O.: Motív vtáka v ľudovej dekoratívnej tradícii. In: Slov. Národop. 1998, s. 411-429.
- 5 K obdobným poznatkom došli napr. títo bádatelia: EISNER, P.: Smích staré Francie. Praha 1948, s. 387-415; KOSOVÁ, M.: Osudy románu o Tristanovi a Izolde. In: Bediér, J.: Román o Tristanovi a Izolde. Bratislava 1957, s. 149-158; GREVERUS, I. M.: Skandinavische Balladen des Mittelalters. Rowohlt 1963, s. 7-11; CIBULA, V.: Hrdinské legendy staré Francie. Praha 1973, s. 229-233.
 - 6 ŠINDELÁŘ, B.: Hon na čarodějnice. Praha 1986, s. 211-212. Na s. 211 autor uvádza: v r. 1565-1756 bolo v Uhorsku 554 procesov s bosorkami, 413 skončilo smrťou. Procesy boli v týchto mestách: 1602 - Bratislava, 1629 - Bardejov, 1636 - Spiš, 1691 - Šamorín, 1714 - Joka pri Senci, 1716 - Trenčín, 1720 - Trenčín, 1726 - Podunajské Biskupice, 1747 - Beckov. Koniec procesov znamenali zákony Márie Terézie z r. 1756.
 - 7 MJARTAN, J.: Vampirové povere v Zemplíne. In: Slov. Národop. 1953, s. 107-134; ŠINDELÁŘ, B.: cit. dielo.
 - 8 V. Pražák v práci Lidové výšivky uvádza sedem známych vzorníkov, podľa ktorých sa v Uhorsku - najmä na Slovensku - vyšívalo. In: KOVAČEVIČOVÁ, S.: Dekoratívny prejav, c. d., s. 9, pozn. 1.
 - 9 PRAŽÁK, V.: Slovenské lidové výšivky. Bratislava 1935; STEHLÍKOVÁ, M.: Ľudové zdobené plachty. Banská Bystrica 1966.
 - 10 DEKAN, J.: Veľká Morava. Bratislava 1976, obr. 74, 75 (obetiny), obr. 95 (spona); MICHALIDES, P.: Ľudové hračky na Slovensku. Bratislava 1972, obr. 1, 2.
 - 11 Zápas s divými zvieratami - pol. 13. storočia, hlavica stĺpa Biňa; démoni, hlavice stĺpov Lipt. Mara, 14. storočie; slnečná rozeta, Necpaly, pol. 13. storočia; svorníky 14. storočia Kocel'ovce, Levoča, Bratislava (namiesto slnečnej rozety hlava Krista alebo kytica).
 - 12 Emblemata. Handtuch zur Sinnbildenkunst der XVI und XVII Jahrhunderts. Stuttgart 1976; RADOCSAY, D.: Gotische Wappenbilder. In: Acta historiae artium, Budapest 1958, s. 317 a d'.
 - 13 Slovenské ľudové umenie II. Bratislava 1954, obr. 266-377.
 - 14 BIATHOVÁ, K.: Gotické tabuľové maľby na Orave. Bratislava 1974; DVOŘÁKOVÁ, V. - KRÁSA, J. - STEJSKAL, K.: Stredoveká nástenná maľba na Slovensku 1978; RADOCSAY, D.: A KÖZÉPRORI MAGYAROSZÁCH TÁBLAKÉPEI. Budapest 1955; FRICKÝ, A.: Ikony. Košice 1971.
 - 15 KOVAČEVIČOVÁ, S.: Príspevok k dejinám a kultúre židovských náboženských obcí na Slovensku. In: Národnosti na Slovensku. Bratislava 1993, s. 115 a d'.; Spoločenské korene kresťanských a židovských rodinných a výročných zvykov. In: Acta judaica slovaci I. Bratislava 1993, s. 38 a d'.
 - 16 Názornou ukážkou je DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti I-III. Bratislava 1958. S podobným javom sme sa stretli aj v 2. polovici 20. storočia pri výbere motívov a prerozprávaní celkov (napr. u E. Chmelovej, A. Habovštiaka, Z. Seleckej).
 - 17 Slovenské ľudové umenie I. Bratislava 1953, obr. 69-110; STEHLÍKOVÁ, M.: Ľudové zdobené plachty. Banská Bystrica 1966.
 - 18 Takto postupovali zberatelia vo väčšine múzeí na Slovensku. Názornou ukážkou takéhoto postoja bola aj inštalácia výšiviek v Slovenskom národnom múzeu r. 1934.
 - 19 SELECKÁ, Z.: Výšivky a tkaniny. Bratislava 1989, záložka a predsádka. Väčšina takýchto kompozícií je uložená v dokumentačnom oddelení Ústavu etnológie SAV; Usmerňovaním ľudového výtvarného umenia v mene tradícií sa po r. 1948 zaoberalo Ústredie ľudovej umeleckej výroby v Bratislave na čele s týmito odborníkmi: J. Bouček, J. Vydra, J. Horová, E. Holéczyová, E. Marková; V tanci a piesňach dokladmi takéhoto usmerňovania bola väčšina programov folklórnych festivalov vo Východnej a Detve.

- 20 Najpôsobivejšie stvárnenie neba predstavujú maľby v Sixtínskej kaplnke v Ríme od Michelange-
la, pekelných múk - grafiky A. Dürera.
- 21 Postilla. Prostějov, Skalica, 17. a 18. storočie.
- 22 Na Slovensku najčastejším znázornením pokušenia boli tieto výjavy: Pokušenie Krista, hlavný
oltár košického dómu, 1474-1477 - Sv. Anton paduánsky, Košice 1440-50, Sp. Belá 1510. Dravce
1450-60 - Sv. Margita s drakom na reťazi, Sp. Kapitula 1490-1500 - Sv. Uršula s čertom, Mlynica
1515-1520 - Panna Mária s drakom, Hr. Beňadik 1516-1520 - Sv. Pavel a sv. Anton, hlavný oltár,
Sásová okolo 1500.
- 23 Archeologické nálezy dokladajú slnečnú ružicu a svastiku na miskách a dnách hlinených nádob;
v roku 1562 sa v Jazernici slnečná ružica objavuje na maľbe gotickej sedily ako zakončenie kytice;
v roku 1349 ju nachádzame na povalovej maľbe v Sprečanoch - v poslednej tretine 13. storočia v
Necpaloch na kamennej nike; - Citované doklady sú vyobrazené v publikácii Pamiatky na Sloven-
sku IV. Bratislava 1978.
- 24 BEDNÁRIK, R.: Maľované ohníštia v oblasti Malých Karpát. Bratislava 1956; VÁCLAVÍK, A.: cit.
dielo.
- 25 Slovenské ľudové umenie. Bratislava I. 1953, maľby, obr. 55, 61, 68, výšivky: 85, 86, 102, 105, 126-
129, 130, 131-135, 154, 155.
- 26 KOVAČEVIČOVÁ, S.: Knižný drevorez v ľudovej tradícii. Bratislava 1974, obr. 144; MJARTAN, J.:
cit. dielo.
- 27 Zápisy Wollmanovského zberu poukazujú nielen na rôzne postoje zapisovateľov a zameranie
rozprávačov. Očividné rozdiely vykazujú napr. zápisy folkloristky M. Kolečányovej, jazykovedca
E. Paulinyho a budúceho historika P. Ratkoša.
- 28 KOSOVÁ, M.: Rozprávkar Jozef Rusnák-Bronda. In: Horehronie. Folklórne prejavy v živote ľudu.
Bratislava 1988, s. 13-28.
- 29 Ukážkou takejto symbiózy sú kamenné náhrobníky protestantov z Hontu a Novohradu a katolícke
kríže z Detvy a okolia, pochádzajúce z prelomu storočia.
- 30 Svadobné koláče (makety) tohoto druhu sa nachádzajú v Slovenskom národnom múzeu v Marti-
ne, doložili ich aj výskumy O. Danglovej v Sebechleboch.
- 31 Slovenské ľudové umenie II. Bratislava 1954, obr. 430-480, najmä 455-468.
- 32 BEDNÁRIK, R.: Cintoríny na Slovensku. Bratislava 1972, s. 109-113.
- 33 BIATHOVÁ, K.: Gotické tabuľové maľby na Orave, c. d., Peklo, obr. 40, 41; FRICKY, A.: Ikony,
c. d., obr. 17, 19 posledný súd, Lukov - Venécia 16. storočie, obr. 67. Nová Sedlica, 17. storočie.
- 34 TATÁR, P.: Ukrutná matka aneb vražda na vlastní krvi spáchaná. Budapešť 1865. In: KOVAČE-
VIČOVÁ, S.: Knižný drevorez, c. d., obr. 124; KOLEČANYI, M.: Slovenská ľudová rozprávka
(K jej súčasnému stavu vo folklórnom spoločenstve.) In: Dnešné Slovensko. Bratislava 1948,
s. 33-42.
- 35 SELECKÁ, Z.: cit. dielo, záložka, predsádka obr. 62, 63; Tranovského ev. kalendár na roky 1929,
1930, Liptovský Mikuláš.
- 36 Na výskume v Čajkove som sa v r. 1970 stretla s nasledovným vysvetlením ženy, ktorá chodila do
elementárky koncom 19. storočia.: na otázku o existencii bosoriek mi odpovedala: "Veď už v škole
sme odriekali: "bosorkányos nem vagy"; GAŠPARÍKOVÁ, V.: c. d.; mnohí rozprávači, ktorí
boli vo svete a mali školy poznamenávali, že v nadprirodzené bytosti verili len ich predkovia a starí
ľudia.
- 37 BRETON, A.: Le surrealisme et la peinture. Paris 1965; FRAGNER, W.: Bosch. Dresden 1975;
MOURLOT, F.: Chagall. Lithograph. 1957-1962. Monte Carlo 1963.

This work was supported, in part, by the Grant Agency for Sciences (Grant No. 95/5305/675).

IMAGINARY IMAGES IN VISUAL AND LITERARY ARTS IN SLOVAKIA

Summary

The 16th and 17th centuries are considered by the Slovak and foreign experts as the decisive period back to which a mass penetration of imaginary images can be dated. At that time, the Hungarian Kingdom, including Slovakia, was open to accepting the new ideas of Humanism, the Reformation and the Renaissance. The new thinking was reflected in the growth of trade contacts, exports, schools, printing houses, etc. Different attitudes to these changes among Protestants and Catholics were consequently manifested in accepting or refusing innovations of society. The national-liberation movement and the urbanisation of the countryside in the 19th century inspired teachers, priests and the intelligentsia in general to collect and write down lore shared by word of mouth and gather monuments of visual arts in private and public collections. However, all the memorials of the past were selected according to certain features. For instance, in verbal art special attention was paid to archaisms, as they were taken for evidence of ancient history; in visual arts, ornamentality and richness of colour were much valued as proof of national uniqueness. These attitudes also had an impact on publishing, museum and commerce activities.

Despite the thousand-year coexistence of imaginary images in individual kinds of visual and verbal expressions, there are differences in their choice, frequency of occurrence and execution. The most striking evidence is in the various concepts of good and evil as represented in the images of heaven, saints, hell and most various hierarchies of demons and devils. These differences did not result only from the possibilities provided with verbal and visual executions but also from religious Christian images and the ideology based on them.

At present, it is not possible to state how and when these symbols were deprived of their old content. When did the change come about is still a question. Was it in the 19th-century way of decorating tombstones, paintings and embroideries? Was it intended as ornamentation only or did the ornaments preserve their old content, as a number of experts tend to assert.

The comparison of aesthetic values in fairy-tales and ballads with visual motifs immediately reveals differences. They are due not only to the talent of the creating or reproducing artist, or to the social role of the work, or period of its origin, but also to the difference between and possibilities of means, which, on the one hand, contain words and sentences with their rhythm, and, on the other, material, techniques and colour. All of them are destined to evoke within the listener or viewer an aesthetic perception. Word, with its property to offer poetic comparison, metaphor, onomatopoeia and the like, enables the story-teller to develop a lyric or epic narrative. But authors of individual artifacts have always been confined by their talents, material, techniques, but above all, by the purpose of the object they have been working on, whether it is a tombstone, or a utility vessel, or something to represent the status of the commissioner.

In the 20th century, imaginary images have been displaced by new motifs. This change has been caused by changed labour patterns, life experience and also by film, cheap readings and school education as well; in the second half of the 20th century, media of mass communication have played a role of their own.

Slovenský národopis

2-3
47/1999

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Ročník 47, 1999, číslo 2-3
Vychádza štvrťročne

Hlavný redaktor:
Mgr. Dušan Ratica, CSc.

Výkonné redaktorky:
Mgr. Tatiana Krupová, PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Ľubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Jan Krist, Doc. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma

Slovak Academic Press, spol. s r. o. P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 47, 1999, Number 2-3

Editors: Dušan Ratica, Tatiana Krupová, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia and SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 47, 1999, No 2-3

Rédacteurs: Dušan Ratica, Tatiana Krupová, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 47, 1999, Nr. 2-3

Redakteure: Dušan Ratica, Tatiana Krupová, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVENSKÝ
NÁRODOPIS
